

Rozdział / Розділ / Chapter

VIII

Rola propagandy w państwach o reżimach antydemokratycznych.
Na przykładzie krajów obozu socjalistycznego
w warunkach drugiej fali „zimnej wojny”

Роль пропаганди у державах з антидемократичними режимами.
На прикладі країн соціалістичного табору в умовах другої хвилі
«ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

The role of propaganda in countries with antidemocratic regimes.
Based on socialist countries in terms of the second wave of the ‘Cold War’

Volodymyr Martynenko (Володимир Мартиненко)*

Nizhyn Gogol State University, Ukraine

Abstrakt: Artykuł poświęcony jest problemom stosunków międzynarodowych w okresie drugiej fali „zimnej wojny”, które znajdują odzwierciedlenie w radzieckiej propagandzie politycznej. Propaganda była głównym czynnikiem kształtującym, oficjalną sowiecką ideologię. Określenie „zimna wojna”, które zostało stworzone jako określenie konfliktu dwóch systemów polityczno-ideologicznych – socjalizmu i kapitalizmu – we wszystkich sferach życia, związana była z bezpośrednią koneksją z polityką i dyplomacją nuklearną. Znajduje to odzwierciedlenie w wyścigu zbrojeń, aktywnej konfrontacji ideologicznej – „wojnie propagandowej”. Atmosfera „zimnej wojny”, stanowiła korzystną podstawę do tworzenia wielu konfliktów zbrojnych i wojen lokalnych. **Słowa kluczowe:** Propaganda; Związek Radziecki; USA; Układ Warszawski; Sojusz Północnoatlantycki.

Анотація: Стаття посвящена сложным перипетиям международных отношений периода второй волны „холодной войны”, которые нашли свое отражение на страницах советской политической пропаганды, выступавшей важным фактором в формировании идеологии советского официального руководства. Именно в непосредственной связи с ядерной политикой и дипломатией вошел в историю термин – „холодная война”, который был обозначен противостоянием двух политико-идеологических систем – социализма и капитализма – во всех сферах общественной жизни. Это нашло свое воплощение в гонке вооружений, активной идеологической конфронтации, которая осуществлялась в форме „пропагандистской войны”,

* Corresponding author: martynenko1209@ukr.net

© 2019 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. All rights reserved

атмосфере „холодной войны”, длительное время создавая благоприятную почву для культивации вооруженных столкновений и разжигания локальных войн. **Ключевые слова:** Пропаганда; Советский Союз; Соединенные Штаты Америки; Организация Варшавского Договора; Североатлантический альянс.

Summary: The article is dedicated to the problems that arose in the international relations during the period of the second wave of the ‘Cold War’ that are reflected in the Soviet political propaganda which was the main factor in the formation of the Soviet official ideology. The term ‘Cold War’, which was coined to describe the conflict of the two political-ideological systems – socialism and capitalism – in all spheres of life, went down in history as being directly related to nuclear politics and diplomacy. It is reflected in the arms race, active ideological confrontation, performed in the form of ‘propagandist war’, the atmosphere of the ‘Cold War’ became conducive to cultivation of numerous armed skirmishes and local wars. **Key words:** Propaganda; Soviet Union; USA; Warsaw Pact; North Atlantic Alliance.

Вступ. ХХ століття стало трагічним для людства з багатьох причин, коли люди вперше дізналися, що таке світова війна, встигнувши і зумівши пережити їх вже дві. Наприкінці другої вони отримали трагічну можливість заглянути в те, що могло стати останньою війною в історії. Хіросіма і Нагасакі відкрили в середині ХХ століття нову еру – ядерну. Пізніше в безпосередньому зв’язку з ядерною політикою і дипломатією увійшов в історію ще один термін – “холодна війна”, який був позначений протистоянням двох політико-ідеологічних систем – соціалізму й капіталізму – в усіх сферах суспільного життя. Це знайшло своє втілення у гонці озброєнь, активній ідеологічній конфронтації, яка здійснювалась у формі “пропагандистської війни”, атмосфері “холодної війни”, що тривалий час створювала сприятливе підґрунтя для культивациі збройних сутичок і розпалювання локальних війн. При цьому надзвичайно заідеологізовані зовнішньополітичні курси Москви й Вашингтона часто викликали загострення ситуації з метою ущемлення інтересів і позицій свого супротивника для отримання пропагандистського виграшу.

Актуальність. Вказані форми “холодної війни” знаходились в фокусі радянської зовнішньополітичної пропаганди другої половини 70-х – першої половини 80-х років ХХ століття. Аналізу її основних принципів та методів присвячена дана розвідка, яка тривалий час розглядалася з позицій марксистсько-ленінської методології. В зв'язку з цим, сьогодні дуже важливо відновити історичну правду, розібратися в складних переплетіннях блокового протистояння, ролі і місця в ньому засобів масової інформації. Недостатня розробка порушеної теми в сучасній історіографії, відсутність комплексного та об'єктивного дослідження не дали змоги створити цілісної картини з історії міжнародних відносин другої половини ХХ ст., зокрема стали на заваді формуванню концепції, яка б всебічно пояснювала тогочасні події та явища, природу та механізм трансформаційних змін. Перераховані фактори визначають важливість та актуальність як у теоретичному, так і у практичному плані комплексного аналізу ролі пропаганди у державах з антидемократичними режимами (на прикладі країн соціалістичного табору в умовах другої хвилі «холодної війни»). Для людства важливий будь-який історичний досвід – і позитивний, і негативний. Негативний досвід важливий як урок-попередження. Люди повинні знати історію зародження війн, щоб вміти своєчасно піднятися на боротьбу проти військової загрози. Блокова конфронтація була саме тим негативним досвідом, знання якого необхідне для уникнення його повторення, а подолання конфронтації є ніщо інше, як той позитив, вивчення якого – корисні ліки проти догматизму і песимізму.

Теоретико-методологічна основа. Під час написання статті автор керувався принципами історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності. На основі науково-критичного аналізу різноманітних джерел та літератури вдалося з належною повнотою

реконструювати події з історії міжнародних відносин періоду другої хвилі «холодної війни». Намагаючись з'ясувати їх сутність, зміст та специфіку були застосовані наступні методи – порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та ретроспективний, що дозволили розкрити наукову проблему й запропонувати аргументовані висновки.

Протягом другої хвилі “холодної війни” засоби масової інформації СРСР детально висвітлювали зовнішньополітичну діяльність США і країн Північноатлантичного альянсу. Подією історичної ваги була Гельсінська нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі. Вона мала стати відправною точкою у виробленні механізмів міждержавних відносин, у знятті міжнародної напруженості й врешті-решт у “потеплінні стосунків” між країнами, що належали до різних військово-політичних блоків.

Проте “дух Гельсінкі” не позбавив діяльність радянської пропагандистської машини конфронтаційних тенденцій. З подвійною силою вона звинувачувала США й інші країни НАТО у ескалації: “Противники розрядки прагнуть нарощення озброєнь в рамках агресивного блоку НАТО,” вказуючи при цьому на нібито “кризовий стан” Північноатлантичного альянсу, “саме гонка озброєнь посилює суперечності між західними державами, поглиблює кризу, яка продовжує лихоманити світ капіталізму”¹.

Тема гонки озброєнь на сторінках радянських засобів масової інформації залишалась домінуючою протягом періоду, який прийнято називати другою хвилею “холодної війни.”

Часопис “Коммунист” підкреслював: “Гонка озброєнь в країнах НАТО досягла безпрецедентно високого рівня. В 1977 році сумарні світові витрати вже перевищили 350 мільярдів доларів. Епіцентром

¹ Коммунист, 1975, 13, 103.

роздмухування гонки озброєнь залишався Вашингтон, військово-промисловий комплекс США. Військовий бюджет був доведений в 1977 році до 118 мільярдів доларів.

У цілому ж загальна сума військових і пов'язаних з ними видатків в США складає, за деякими підрахунками, близько 15% національного прибутку”².

Наведений матеріал яскраво ілюструє властиву радянським ЗМІ тенденцію “дозування” інформації, коли поряд зі статистикою американських військових витрат не наводиться аналогічна статистика СРСР і країнах ОВД.

Напередодні радянсько-американської зустрічі “в верхах” у Відні 1979 року радянська преса повідомляла: “Стало також відомо в останній час, що група ядерного планування НАТО має намір розмістити в Західній Європі удосконалені ракети “Першинг”, враховуючи і Грецію, а, крім того, з боку США й штабів Північноатлантичного блоку ведеться зондаж з приводу отримання одного з портів для своїх кораблів”³.

Очевидна пропагандистська мета даного повідомлення – сформувати у читача образ США і НАТО як “воєнного монстра”, що свідомо зривають процес розрядки. Про цю тенденцію свідчить і наступне повідомлення, вміщене на сторінках “Коммуниста”: “Автори ряду концепцій чи то в Пентагоні або в штабах НАТО цілком очевидно відкидають принцип рівної безпеки держав, не бажають відмовитися від ідеї власної військової переваги. Заради цього США, маючи 5% світового населення витрачають третину 400 мільярдних річних видатків всіх країн на озброєння. В результаті, за останні 10 років, прямі видатки США перевищили 1,2 трильйона доларів, а країн НАТО

² Коммунист, 1977, 18, 96-97.

³ Известия, 18 Май 1979.

в цілому – 1,3 трильйони доларів”⁴.

Початок 1981 року ознаменувався важливою подією в житті американського народу. Новим президентом США став республіканець Р. Рейган. Протягом року періодичні видання СРСР містили інформацію такого змісту: “Головним методом здійснення своїх задумів імперіалізм США, як свідчить політика адміністрації Рейгана, обрав порушення стратегічної рівноваги, зміни на свою користь співвідношення військових сил між Радянським Союзом і Сполученими Штатами, між НАТО і ОВД”⁵.

Зрозуміло одне – кожна із сторін не бажала йти на поступки й втрачати завойованих позицій. І кожен їх політичний крок був підпорядкований військово-стратегічним цілям поставленим керівництвом обох держав.

Газета “Красная Звезда” з цього приводу підкреслювала: “З перших днів перебування в Білому домі Рейган і його оточення взяли курс на нестримну гонку озброєнь, перш за все в найнебезпечнішій галузі – ракетно-ядерній. Не випадково один з провідних американських оглядачів Дж. Крафт писав в “Вашингтон пост”, що репутація президента – це репутація ковбоя який погрожує ракетами.” Не можна відкидати і того факту, що правлячі кола США вели справу на посилення всього спектру стратегічних озброєнь, модернізацію старих і створення нових стратегічних бомбардувальників, виробництво і розміщення на позиціях нових міжконтинентальних балістичних ракет, будівництво флоту атомних підводних ракетноносців системи “Трайидент”⁶.

Які ж цілі переслідували американці? М. Пономарьов на сторінках “Красной звезды” пише: “Одна з них – зламати співвідношення сил,

⁴ В. Некрасов, Миф вздорный, но опасный, Коммунист, 1979, 12, 98.

⁵ Коммунист 1981, 18, 114-116.

⁶ Красная Звезда, 27 декабря 1981.

набути військової переваги над Радянським Союзом. Інша, більш локальна мета – порушити існуючу військову рівновагу, якщо і не в усьому світі, то хоча б в Європі. Третя мета – це задоволення корисливих інтересів американського ВПК, забезпечення максимальних прибутків заокеанським військовим концернам”⁷.

Характеризуючи основні особливості міжнародних відносин наступних років доводиться наголосити на подальшому загостренні ситуації в світі. Радянська преса зазначала: “Продовжувалась, зокрема, реалізація прийнятої в 1981 році довготривалої програми оновлення існуючої в США “тріади” стратегічних ядерних озброєнь – ракет наземного базування, атомних підводних ракетноносців і бомбардувальної авіації стратегічного призначення”⁸.

Для всіх матеріалів засобів масової інформації СРСР з міжнародних питань характерна тенденція вбачати єдиною причиною ескалації міжнародної напруженості дії США. “Внесок” Радянського Союзу у цей процес залишається поза їх увагою.

На початку 80-х років ХХ ст. конфронтація між СРСР і США досягла критичної межі. Радянська політична пропаганда з новою силою накинута на західні країни. Засуджуючи розміщення американських ракет в Західній Європі вона наголошувала: “Розпочате наприкінці 1983 року практичне розміщення в Західній Європі нових американських ракет стало наочним проявом того безглуздя, з яким Вашингтон грає долями інших народів. Кидаючи відкритий виклик Радянському Союзу, іншим державам Варшавського Договору, він в той же час ще більше дестабілізував, ускладнив ситуацію не лише на європейському континенті, але і в світі в цілому”⁹.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Р. Овчинников, Внимание: “ястребы?”, Коммунист, 1983, 2, 96.

⁹ Коммунист, 1983, 5, 101.

Радянська пропаганда робила наголос і на інший аспект, пов'язаний з гонкою озброєнь. Політичний оглядач Ю. Молчанов на сторінках “Коммуниста” пише: “США наполегливо добиваються від своїх союзників збільшення військових бюджетів, подальшого нарощування звичайного і ядерного потенціалів НАТО. Великі сподівання американське керівництво покладає на створення деякої подоби глобального “поясу” імперіалістичних держав від країн НАТО на Заході до Японії на Сході. З цією метою посилюється “натоїзація” Японії, тобто підтягування її до військово-політичних планів цього агресивного блоку, стимулювання зростання японського мілітаризму”¹⁰.

Як бачимо, гонка озброєння стала тією козирною картою, яку радянські ЗМІ з успіхом розігрували в своїй пропагандистській грі в роки другої хвилі “холодної війни”. Поряд з нею не менш активно мусувалась теза щодо антикомуністичного “хрестового походу”. Антирадянські акції висвітлені повно і ґрунтовно на сторінках періодичних видань СРСР. Події, пов'язані з введенням радянських військ до Афганістану набули значного міжнародного резонансу, були широко дебатованими в світі. В. Некрасов на шпальтах “Коммуниста” підкреслював: “Пропагандистська кампанія, яку на межі 1980-го року розв'язали керівники США проти Радянського Союзу в зв'язку з подіями в Афганістані, не лише б'є всі рекорди за своєю брехнею і перекрученню фактів. Вона явно спрямована на те, щоб привести широкі кола громадськості Сполучених Штатів, як і інших західних держав, до стану антирадянської істерії”¹¹.

І ось настав 1980-й рік, який був позначений не лише політичними процесами, а й важливою подією спортивного життя – XXII

¹⁰ Известия, 1 Авг. 1980.

¹¹ Коммунист, 1982, 18, 110.

Олімпійськими іграми, на яких також позначилося військово-політичне протистояння.

Періодичні видання СРСР зазначали: “З наближенням Олімпійських ігор в Москві центри ідеологічних диверсій значно активізували свої зусилля, прагнуть дискредитувати це свято світового спорту і радянську країну як організатора Олімпіади. Період підготовки до ігор імперіалістичні спецслужби і центри розглядають як зручний момент для “масового ідеологічного вторгнення Заходу до Росії”¹².

19 липня 1980 року відбулося урочисте відкриття Московської Олімпіади. Ми не побачили на ній збірних команд США, ФРН і інших, які вдалися до бойкоту Олімпійських ігор. Спортсмени тих країн, які не брали участі в Олімпіаді стали заручниками політичних інтриг керівництва своїх держав. Це ми побачимо і на майбутніх Олімпійських іграх, коли до такого кроку вдадуться Радянський Союз і країни соціалістичного табору.

Спортивна тематика завжди залишалася в центрі пропагандистської уваги радянських ЗМІ. В жорстокому, конфронтаційному тоні витримане, наприклад, повідомлення “Известий”: “Черговою ганьбою для президента США Дж. Картера закінчилася влаштована Білим домом так звана “програма Олімпійської слави” в Вашингтоні, покликана за задумом її організаторів, хоч як-небудь підсолодити гіркоту бойкоту Олімпійських ігор. Кульмінаційним моментом цього антиолімпійського фарсу американської адміністрації повинна була стати церемонія нагородження членів Олімпійської команди США “пам’ятними медалями” – свого роду “компенсація” американським спортсменам за їх неучасть в Московській Олімпіаді.”. Слушними є слова члена збірної команди США Кріса Вуда. Він сказав: “Мене обурює весь цей балаган.

¹² Правда, 15 Июл. 1980.

Після того як нас принизили, позбавили найзаповітнішої мрії, нас ще намагаються зробити співучасниками політичних інтриг, які на руку лише одному Картеру. Тому ми вирішили бойкотувати цю церемонію. Ми засуджуємо політику Дж. Картера”¹³.

В листопаді 1983 року “Красная Звезда” безапеляційно заявила: “Оголошений Р. Рейганом в промові в парламенті Англії 8 червня 1982 року “хрестовий похід” передбачав вже не відкидання соціалізму, що проголошували попередні адміністрації США, а його ліквідацію”¹⁴.

Важливою проблемою, яка не сходила зі сторінок радянських газет і журналів в період другої хвилі “холодної війни” залишалась політика США і держав НАТО щодо країн “третього світу”.

Радянські періодичні видання зазначали: “Африка, Близький Схід, та інші райони світу на собі відчувають, як імперіалізм, перш за все американські монополії активно використовують політику розпалювання конфліктів, взаємних територіальних претензій, підбурювання одних держав на інші з метою закріплення свого панування там, де є нафта і інші джерела цінної сировини, де проходять важливі морські шляхи”¹⁵.

Тодішній директор Інституту сходознавства АН СРСР Є. Примаков зазначав: “Ряд конфліктів США не лише використовують, але і провокують, інспіруючи їх перехід в кризову стадію. США та інші імперські держави намагаються нагріти руки на розпалюванні конфлікту на Африканському Розі. США і деякі їхні партнери по НАТО сприяли озброєнню Сомалі, регулярні війська якої вторглись на ефіопську територію”¹⁶. Це той неповний перелік найбільш гострих проблем

¹³ Известия, 1 Авг. 1980.

¹⁴ Красная Звезда, 30 Нбр. 1983.

¹⁵ Коммунист, 1976, 18, 83.

¹⁶ Коммунист, 1978, 11, 91.

міжнародної політики в умовах біполярності світу, які знайшли свій відгомін на сторінках офіційних засобів масової інформації Радянського Союзу.

З приходом до влади у СРСР Михайла Горбачова, акценти у діяльності засобів масової інформації були дещо зміщені. Проте говорити про повне припинення конфронтаційних тенденцій на її сторінках не доводиться.

Висновки. Радянська політична пропаганда при висвітленні зовнішньої політики США і держав НАТО застосовувала різноманіття прийомів і методів. Зокрема, це:

- “дозування інформації” – подаючи статистичні дані щодо ведення гонки озброєнь Сполученими Штатами, радянська пропаганда ретельно “замовчувала” інформацію стосовно Радянського Союзу;
- висвітлення фактів під певним кутом зору, тенденційність викладу (прикладом може бути аналіз радянською пресою подій в Афганістані).
- використання ідеологічних кліше типу “комунізм проти капіталізму”. Це найбільш повно відобразилося на сторінках радянських видань за часів президенства в США Р. Рейгана.

Всі ці методи радянської пропаганди були підпорядковані єдиній меті: показати США й інші держави Заходу як “сили зла”, “міжнародної реакції”, які загрожували існуванню миру в Європі та світі. В подібному, ключі висвітлювалася на сторінках американської преси діяльність СРСР в різних куточках Планети.

На сучасному етапі з сумом доводиться констатувати, що світ від політики «холодної війни» активно втягується в різноманітні військові конфлікти та війни. Прикро, що Україна стала об'єктом військової агресії з боку Росії. Із захопленням останньою Криму, участю

російських військових у подіях на сході нашої держави, принципами міжнародного права було знехтувано. Розраховуючи на власні сили, підтримку міжнародного співтовариства, зокрема й Польщі слід якомога швидше змусити Росію припинити агресію і відновити територіальну цілісність України, адже від цього залежить європейська безпека й стабільність.

Literatura / Література / References

- Коммунист. (1975). 13, 103.
Коммунист. (1976). 18, 83.
Коммунист. (1977). 18, 96-97.
Коммунист. (1978). 11, 91.
Коммунист. (1981). 18, 114-116.
Коммунист. (1982). 18, 110.
Коммунист. (1983). 5, 101.
Красная Звезда. (1983). 30 Нбр. 1983.
Некрасов, В. (1979). Миф вздорный, но опасный. *Коммунист*, 12, 98.
Овчинников, Р. (1983). Внимание: “ястребы?”. *Коммунист*, 2, 96.
Известия. (18 Май 1979).
Правда. (1980). 15 Июл. 1980.
Известия. (1 Авг. 1980).
Известия. (1 Авг. 1980).
Красная Звезда. (1981). 27 Дек. 1981.

To cite this chapter:

Martynenko, V. (2019). The role of propaganda in countries with antidemocratic regimes. Based on socialist countries in terms of the second wave of the ‘Cold War’. In: M. Apollo, M. Krupska-Klimczak (Eds.), *Poland and Ukraine: Problems and prospects* (pp. 174-185). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.